

GRAMATIKA

GRAMATIKA

- Termín **gramatika** – má několik významů
- a) ve středověku – jedno ze sedmi svobodných umění (náplní byl popis a studium latinského jazyka)
- b) v současné době si pod tímto termínem představujeme „soubor pravidel, kterými se řídí výstavba jednotlivých tvarů nebo celých vět nějakého konkrétního jazyka, nejčastěji takový soubor, který má knižní podobu“. (Černý, 1998, str. 101)

GRAMATIKA

- Někdy bývají gramatická pravidla vnímána jako přítěž, zejména při studiu cizích jazyků.
- **MATEŘSKÝ JAZYK** – gramatiku, stejně jako ostatní složky mateřského jazyka, zvládneme v útlém věku přirozeným spontánním způsobem. Nemusíme se učit jednotlivým poučkám a pravidlům (značná část rodilých mluvčích je ani v dospělém věku nezná) – ale přitom se jí řídí naprosto spolehlivě při dorozumívacím procesu, ať už jako mluvčí nebo jako posluchači.

GRAMATIKA

- **CIZÍ JAZYK** – zvládneme v naprosté většině značně odlišným způsobem. Je to způsobeno především tím, že nám chybí prostředí, které by nás obklopovalo 24 hodin denně a nutilo nás tak používat příslušný jazyk jako jediný dorozumívací prostředek v kontaktu s okolním světem.
- V souvislosti s osvojováním si gramatiky zvládneme postupně jednotlivá pravidla a paradigmata, jež se týkají slovních tvarů a větných konstrukcí. Jde vždy o činnost vědomou a zaměřenou na určitý cíl – nejde tedy o činnost spontánní.

GRAMATIKA

- „Gramatika kteréhokoliv jazyka je mimořádně efektivní a ekonomický souhrn prostředků, které umožňují mluvčímu podstatně zjednodušit celou řadu operací, jež jsou nezbytné při formulování výpovědi a posluchači umožňují, aby takové výpovědi porozuměl.“ (Černý, 1998, str. 102)
- Gramatika:
 - zkoumá se jednak slovních druhů (**morfologie/tvarosloví**)
 - zkoumá stavbu vět a souvětí (**syntax/skladba**)

MORFOLOGIE

- lingvistická disciplína, která se zabývá jednotlivými výrazy a jejich členěním do tzv. **MORFÉMŮ**
- zajímá se především o morfémy gramatické (koncovky, pomocná slova apod.) a popisuje paradigmata, tj. vzorce, které na vybraném příkladu (vzoru) zachycují všechny tvary vzniklé v rámci **flexe (ohýbání)**
- flexe se projevuje pouze u tzv. **ohebných slovních druhů** (v ČJ – podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa + některá příslovce – např. rychle/rychleji/nejrychleji)
- **Neohebné slovní druhy** (předložky, spojky, částice, citoslovce) – mají pouze jeden tvar, tedy žádné gramatické kategorie

MORFOLOGIE

- Základním pojmem a termínem v morfologii jsou tzv. gramatické kategorie:

a) u jmen

- rod
- pád
- číslo
- životnost/neživotnost

MORFOLOGIE

b) u sloves:

- osoba
- číslo
- čas
- způsob
- vid
- rod

KATEGORIE RODU

- Bývá často budována na protikladu *životný/neživotný* a u životných na protikladu osob *mužských/ženských**
- Kategorie mužského a ženského rodu je v jazycích budována na protikladu obou pohlaví. V každém jazyce většinou najdeme takové dvojice výrazů, které tento protiklad vyjadřují lexikálně, tj. pomocí dvou různých slov – *např. muž/žena; chlapec/dívka; otec/matka*
- Větší počet takových dvojic ale rozlišujeme přirozený rod prostředky formálními, např. v ČJ – *koncovkou -ka : manžel/manželka; zpěvák/zpěvačka**

KATEGORIE PÁDU

- Gramatická kategorie pádu vznikla na základě potřeby rozlišovat na jedné straně čistě syntaktické funkce jmen, na druhé straně i jiné vztahy, které se dají souhrnně označit jako místní či lokální. Je tedy vybudována zčásti na syntaktických, zčásti na sémantických základech.*
- V některých jazycích (angličtina, francouzština) se také syntaktické funkce vyjadřují jednak pomocí slovosledu, jednak pomocí předložek; substantivum v nich má jediný tvar, který může fungovat jako podmět, předmět nebo doplnění jiného substantiva. V takovém případě nelze hovořit o kategorii pádu*

KATEGORIE ČÍSLA

- Je budována na protikladu jeden/více než jeden předmět, jev, osoba, událost – tedy na protikladu kvantitativního charakteru.
- Rozvinula se primárně u substantiv, ale projevuje se často i u dalších slovních druhů*

KATEGORIE OSOBY

U sloves ve většině jazyků se vyvinula gramatická kategorie **osoby**.
(rozlišujeme jednotné a množné číslo)

Ta může rozlišovat:

- a) Mluvčího – 1. osoba
- b) Posluchače – 2. osoba
- c) Oba účastníky rozhovoru od jiné osoby nebo věci – 3. osoba (někdy se jí říká neosoba). Tu je většinou nezbytné doplnit, ať už přímo u slovesa (např. on jede, Karel jede) a nebo v nějakém širším kontextu

KATEGORIE OSOBY

- V množném čísle ALE!!!
 - a) 1. osoba MY není plurál tvaru JÁ (neznamená JÁ +JÁ)*
 - b) 2. osoba TY neznamená TY +TY)

KATEGORIE ČASU

- Tato kategorie je budována na podkladě fyzikálního času. Ale i v tomto případě je mezi fyzikálním časem a jeho zobrazením v gramatice určitý rozdíl.*
- Rozlišujeme (základní a obecné dělení):
 - a) Čas přítomný
 - b) Čas minulý
 - c) Čas budoucí

KATEGORIE ČASU

- 1) **Čas přítomný** – tvary času přítomného jsou ve skutečnosti časově neutrální. Vznikly v jazyce patrně velmi dávno jako vůbec první tvary s osobními koncovkami a s jejich vznikem se se zformovala kategorie osoby (mluvím, mluvíš...)*
- 2) Tvary času přítomného si dodnes zachovaly schopnost popisovat děje umístěné na kterémkoliv místě časové osy. Z hlediska času jsou bezpříznakové

KATEGORIE ČASU

2) Základní čas minulý – bylo potřeba popisovat stále větší počet dějů minulých – a proto se v jazyce vytvořily postupně tvary základního a univerzálního času minulého. Byly to tvary , v nichž se bylo poprvé vyjádřeno časové zařazení dějů pomocí gramatických prostředků.

Rozdíl mezi přítomným časem a základním časem minulým je tedy možné spatřovat v tom, že první z nich slouží k vyjadřování času neutrálního, kdežto druhý popisuje výhradně děje minulé, tj. takové, které se odehrály kdekoliv před okamžikem promluvy.* (podrobněji viz Černý, 1998, str. 100-115)

SLOVESNÝ ZPŮSOB

- Jde o vztah mluvčího k obsahu výpovědi, neboli o tzv. modalitu. Tato modalita musí být vyjádřena zvláštními formálními prostředky.
- Indoevropské jazyky mají k dispozici následující slovesné způsoby:*
 - a) Oznamovací (indikativ)
 - b) Rozkazovací (imperativ)
 - c) Podmiňovací (kondicionál)
 - d) Přací (optativ)

SLOVESNÝ ROD (DIATEZE)

Jedná se o vztah mezi dějem označovaným slovesem a substantivními větnými členy: podmětem, a předmětem.*

Rozlišujeme:

- a) Rod činný
- b) Rod trpný
- c) Rod zvratný